

Stjepan BALOBAN – Dubravka PETROVIĆ ŠTEFANAC (ur.), *Laudato si'! Kako mijenjati stil života?*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve – Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020., 290 str.

Uvodne riječi o knjizi

Knjiga – zbornik radova *Laudato si'! Kako mijenjati stil života?* rezultat je institucionalnog angažmana Katoličke crkve u Hrvatskoj. Nastala je u Centru za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije, zahvaljujući viziji aktualnog pročelnika prof. dr. sc. Stjepana Balobana, suglasnosti i poticajima Upravnog vijeća Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve na čelu s predsjednikom mons. dr. Đurom Hranićem, đakovačko-osječkim nadbiskupom. Knjiga je djelo organiziranog međunarodnog interdisciplinarnog simpozija o socijalnoj enciklici pape Franje *Laudato si'*, koji se trebao održati 17. ožujka 2020. godine, ali je zbog pandemije COVID-19 odgođen i kao *webinar* realiziran 23. rujna 2020. godine. Plod je unaprijed pripremljena knjiga.

Glavni protagonisti nastanka i objavljivanja knjige su njezini urednici prof. dr. sc. Stjepan Baloban i doc. dr. sc. Dubravka Petrović Štefanac, koji su suradnički i brižno radili na prikupljanju i uređivanju zaprimljenih tekstova. Na lektorskom uređivanju rukopisa ra-

dila je Marijana Jakovljević, a priprema za tisak povjerena je Tomislavu Koščaku i Hrvatskom institutu za liturgijski pastoral. Knjiga je objavljena u suizdavaštvu i nakladi kuće Kršćanska sadašnjost i jedanaesta je po redu u nizu knjiga objavljenih u Centru za promicanje socijalnog nauka Crkve u Zagrebu.

Knjiga *Laudato si'! Kako mijenjati stil života?* nastala je povodom pete obljetnice socijalne enciklike *Laudato si'* (24. V. 2015.) i kao odgovor na središnju poruku pape Franje: »Upućujem hitan poziv na obnovu dijaloga o načinu na koji gradimo budućnost planeta« (LS 14). Svojim bogatim sadržajem knjiga daje svoj doprinos dijalogu i javnim raspravama o zaštiti okoliša u Republici Hrvatskoj te istodobno daje potporu različitim crkvenim i društvenim inicijativama. Knjiga tako ima svoju teoretsko-praktičnu dimenziju, okuplja autore različitih struka i profila i rezultat je prave interdisciplinarne suradnje.

Uz *Predgovor* knjiga sadrži petnaest znanstvenih i stručnih priloga, od kojih četiri donose promišljanja znanstvenika – stručnjaka koji se bave eko-

loškom problematikom, petero autora osvjetljava teološku perspektivu brige za zajednički dom, a šestero autora približava praktičnu stranu civilnih i crkvenih napora da se aktualizira socijalna enciklika *Laudato si'* i dadne doprinos zaštiti prirode i očuvanju života. U *Predgovoru*, koji potpisuje urednik Stjepan Baloban, stoji da je temeljni tekst na kojem se knjiga nadahnjuje socijalna enciklika pape Franje *Laudato si'*, koja »predstavlja *vademecum* (svakodnevni podsjetnik) koji je potrebno imati uvijek *pri ruci*« (10). Glavna poruka knjige sažeta je u dijelu naslova koji glasi *Kako mijenjati stil života?*, a riječima prof. Balobana: »Pod teorijskim vidom to zahtijeva promjene u načinu razmišljanja koje će – postupno – pod praktičnim vidom uroditi konkretnim promjenama u načinu svakodnevnoga života i rada« (9). Tekstovi u knjizi pridonose upravo tome.

Zašto je vrijedno ovu knjigu čitati i s njome razmišljati?

Knjiga promiče interdisciplinarni dijalog. Znanstvenici koji se bave ekološkom problematikom pod različitim vidovima u ovoj knjizi približavaju najnovije znanstvene podatke o promjenama koje pogađaju okoliš i svijet u kojem živimo. U buci informacija teško je doći do onih pravih, vjerodostojnih informacija koje olakšavaju zauzimanje stavova i donošenje odluka. To je bila i prva nakan koja je vodila urednika Stjepana Balobana u osmišljavanju knjige, da se na jednom mjestu ima mogućnost dobiti

provjerene i točne podatke kada je riječ o gorućim ekološkim problemima današnjice, s kojima je zahvaćena Hrvatska i čitav planet Zemlja. Prilozi četvorice znanstvenika, stručnjaka na određenim područjima, omogućuju dohvatiti glavne aspekte ekološkog pitanja današnjice vodeći računa o znanstvenim, političkim i gospodarsko-tehnološkim izazovima i temeljima za cjelovit i dugoročan pristup.

Akademik i redoviti profesor na Geofizičkom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Mirko Orlić u tekstu pod naslovom *Klimatska kriza: činjenice i posljedice* objašnjava klimatske promjene, piše o budućim klimatskim promjenama, tumači njihove posljedice, te na koji način se može i treba suočiti s tom pojavom. Poruka je akademika Orlića da odgovor na klimatske promjene, koje su očigledno »jedan od najvećih problema s kojima se suočava suvremeni svijet« (27), treba sadržavati tri dimenzije: pozudano klimatološko istraživanje, zatim ublažavanje klimatskih promjena smanjenjem i uklanjanjem stakleničkih plinova iz atmosfere, i na kraju, rad na prilagođavanju klimatskim promjenama koje se ne mogu potpuno izbjeći. Ono čega svi zajedno trebamo biti svjesni jest da promjene ne dolaze same od sebe, niti guranjem glave u pijesak, već ni skougljični i održivi razvoj podrazumijeva zajednički rad, a napose je potrebno podržavati vlade i politike koje potiču ulaganja u takve promjene.

Umirovljeni redoviti profesor u trajnom zvanju na Rudarsko-geološko-naftnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu Igor Dekanić u tekstu pod naslovom *Gospodarski rast i energija: izvori i korištenje energije* ukazuje na ključni problem, koji on naziva *energetski paradoks* (42) s izazovom kako sprovesti energetska tranziciju, koja je skuplja, a tržište i dalje motivira na jeftinije i oportunističke ponašanja koji će jačati profit, napose u vremenu nakon pandemije bolesti COVID-19, koji je pogodovao energiji, ali je gospodarstvo odveo u recesiju? U pozadini energetskog paradoksa je činjenica trajnih negativnih posljedica koje na Zemljinu atmosferu i na zdravlje čovječanstva ima ispuštanje plinova izgaranja, a zatim i naoko jednostavna i poželjna energetska politika, ali koju je teško ostvarivati zbog tržišnih interesa i ciljeva gospodarskog rasta. Može li gospodarski rast biti praćen i promjenom načina korištenja energije? Dekanić odgovara »pokazat će budućnost« (49), ali bez podrške tržišta te novih oblika globalnog vodstva i suradnje energetska tranzicija neće biti moguća.

Redoviti profesor u trajnom zvanju na Farmaceutsko-biokemijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i predstojnik Zavoda za organsku kemiju Valerije Vrčec u tekstu pod naslovom *Kemikalizacija životnog prostora* posebno se usredotočio na problem kemikalizacije životnoga prostora i plastifikacije okoliša te opravdano drži da je uz klimatske poremećaje i gubitak bioraznolikosti riječ

o jednom »od gorućih ekoloških problema cijeloga planeta Zemlje« (114). Važno je čuti, razumjeti i osvijestiti si ono što Vrčec govori o štetnosti kemikalizacije kako za planet Zemlju tako i za svakodnevni okoliš jer se onečišćenje jednako odnosi na onečišćenje okoliša i na onečišćenje ljudskoga organizma. Mijenjati stil života nije jednostavno, no, imamo li alternativu, napose ako si osvijestimo, a na što izričito usmjerava i Vrčec, da su temeljna ljudska prava sve više ugrožena kemijskim onečišćenjem okoliša? Što će prevladati, pravo na zdrav i čist okoliš ili paradigma kemikalizacije života? To nije više samo toksikološko ili ekološko pitanje, već zaključuje Vrčec, pravo etičko pitanje današnjice.

Izvanredni profesor na Fakultetu strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu Slaven Dobrović promotor je odgovornog odnosa prema okolišu i zagovornik ekološki zasnovanih sustava gospodarenja otpadom, što je ujedno u središtu rada koji je naslovljen *Kako odgovoran pristup pitanju otpada mijenja stil života građana?* Tko su najbolji gospodari otpadom u Republici Hrvatskoj, a tko su najgori; zašto je važno odvajati otpad te koja je pritom uloga građana a koja upravljačkih razina i sustava, pitanja su na koja Dobrović daje odgovor. U svakom slučaju, kružno gospodarenje otpadom, ili, kako to papa Franjo naziva u *Laudato si'*, kružni model proizvodnje (LS 22), jedan je od načina kako se suprotstaviti kulturi odbacivanja koja počiva na konceptu *uzmi – proizvedi – potro-*

ši – odbaci. Kružni model gospodarenja podrazumijeva nov način gledanja na odnose između tržišta, potrošnje i prirodnih resursa zato što sve ima svoju vrijednost. Dobrović izvrsno usmjerava i zaključuje da će pomaci na tom području biti vidljivi tek onda kada će se tom problemu pristupiti »na sustavan, cjelovit i konceptijski ispravno postavljen način« (134), što podrazumijeva kako dobru volju građana tako i ispravno konceptualizirano javno odlučivanje.

Knjiga približava teološku dimenziju bez koje briga za ekologiju neće postići značajnije rezultate koji zahtijevaju integralni, cjeloviti pristup. Upravo teološka dimenzija potiče na dublja pitanja poput: »Kakav svijet želimo ostaviti onima koji dolaze poslije nas, djeci koja sada odrastaju? »Koja je svrha našeg života na ovom svijetu? Zašto smo došli u ovaj svijet? Što je cilj našega rada i svih naših nastojanja? Što nas ova Zemlja treba?« (LS 160). Tim pitanjima bavi se papa Franjo u enciklici *Laudato si'*, a u ovoj knjizi na njih su usredotočeni izabrani mladi teolozi iz Hrvatske, ali i izvan nje. Sveukupno gledajući, tekstovi sabrani u knjizi donose brojne duhovne i teološke motivacije za kršćane koji, riječima svetog pape Ivana Pavla II., »na poseban način, shvaćaju da su njihova odgovornost prema stvorenom svijetu i njihove dužnosti prema prirodi i Stvoritelju sastavni dio njihove vjere« (LS 64, bilj. 36).

Mudrost biblijskih izoještaja. »Okoliš je zajedničko dobro, baština cijeloga čovječanstva i odgovornost svih« (LS 95), naslov

je unutar kojeg promišlja hrvatski bibličar dr. sc. Đurica Pardon. Teolog Pardon, koji kao župnik jedne slavonske župe itekako poznaje muku hrvatskih polja, približava bogate ekološke poruke Svetoga pisma koje pozivaju kršćane, što znači i Katoličku crkvu i katolike, da preuzmu svoj dio brige za Zemlju i njezina stvorenja. Iako je riječ o poslanju »ljudskog roda u njegovu postojanju«, zadaća je Katoličke crkve da svojim socijalnim naukom »prodre do svijesti i života vjernika« (73) jer »brigom za Zemlju iskazuje se istodobno ljubav prema Bogu i ljubav prema bližnjemu« (74).

Vidljiva i nevidljiva moć tehnologije očitovana u tehnokratskoj paradigmi naslov je teksta koji je priredio dr. sc. Odilon-Gbenoukpo Singbo, svećenik iz Benina, Afrika, sveučilišni kapelan na Hrvatskome katoličkom sveučilištu u Zagrebu. U središtu rada je nauk pape Franje o tehnokratskoj paradigmi, čija moć je ta koja najčešće manipulira svijetom današnjice i koja najsnažnije očituje ne samo ekološku krizu nego i krizu čovjeka. Tekst mladog teologa važan je upravo stoga što približavajući Papin nauk na jednoj strani osvješćuje negativne posljedice tehnokratske paradigme, a na drugoj strani ukazuje na moć *etike humanosti* (75), koja je jedina u mogućnosti prepoznati i prihvatiti granice onoga što se može ili smije učiniti.

Kritika antropocentrizma u enciklici Laudato si' naslov je teksta i refleksije Romana Globokara, docenta moralne teologije i društvene etike na Teološ-

koj fakulteti Univerze v Ljubljani, Slovenija. Ekološka kriza povezana je zapravo s moralnom i kulturnom krizom suvremenih društava, a karakterizira je pretjerani individualistički antropocentrizam. Teolog Globokar nam približava što znači to da su muškarac i žena vrhunac svega stvorenja te koje su karakteristike zdrave, ispravne i adekvatne antropologije nasuprot pogrešnom, despotskom i izobličenom antropocentrizmu. Drugim riječima i na tragu učenja pape Franje u *Laudato si'*, Globokar odgovora zašto kritička prosudba antropocentrizma istodobno »ne traži alternativu u biocentričnoj etici« (106), već, štoviše, naglašava čovjekovu odgovornost za promjene u prirodnom okolišu.

Cjelovita ekologija pape Franje – ključ za očuvanje zajedničkog doma naslov je teksta čiji je autor Volodymyr Šeremeta, profesor moralne teologije i etike okoliša na Odjelu za teologiju Teološkog sveučilišta u Ivano-Frankivsku, Ukrajina. Volodymyr Šeremeta je i pročelnik Ekološkog ureda Ukrajinske grkokatoličke Crkve te je stoga zanimljivo čitati njegovu interpretaciju i tumačenje enciklike *Laudato si'*. Šeremeta je posebno na srcu uloga kršćana i Crkve u brizi za »ekološko stanje Božjega stvorenja« te drži da: »Ako se većina ljudi koji žive na našem planetu izjašnjava vjernicima, to bi trebalo biti važnim elementom cjelovite ekologije i jednim čvrstim temeljem za globalnu suradnju posvećenu zaštiti zajedničkoga prirodnoga doma« (149).

Putovi dijaloga za izlaz iz spirale samouništenja naslov je rada koji je napisala Marijana Kompes, docentica socijalnog nauka Crkve na Katedri za teologiju Hrvatskoga katoličkoga sveučilišta. Riječ je o opsežnoj raspravi koja prati papu Franju u svekolikom nastojanju da osvijesti dijalog kao put koji nema alternative kada je riječ o klimatskoj krizi i degradaciji okoliša. Crkva i katolici, pokazuje Kompes, na tom putu dijaloga mogu pružiti bogatstvo socijalnog nauka Crkve koji sa socijalnom enciklikom *Laudato si'* upućuje kako uz dijalog mijenjati i »način kako živimo individualno i strukturalno« (178).

Knjiga je glas angažiranih pojedinaца koji predstavljaju specifične aktivnosti na crkvenom i civilnom području bez kojih ostvarenje onoga što papa Franjo naziva *cjelovita ekologija* (LS 137) ne bi bilo moguće. Riječ je o radovima s Okruglog stola održanim pod naslovom *Brigada za zajednički dom: crkveno-civilni doprinos*.

Na važnost crkveno-civilnog doprinosa uvodno usmjerava Valentina Šipuš, mag. religijske pedagogije i katehetike. U radu pod naslovom *Težiti novom stilu života: ekološko obraćenje i ekološki odgoj na svim razinama* Šipuš predstavlja cijeli niz motivacija, inicijativa i potencijala kao idejni smjerokaz na putu ekološkog obraćenja i ekološkog odgoja. Od tog puta nije izuzet niti jedan pojedinac, ali ispravno upozorava Šipuš »potrebna je sinergijska akcija cjelokupnog društva, jer se inače volja pojedinca može izgubiti u društvenoj atmosferi« (190). Sto-

ga svi akteri društvenog života: država, mediji, civilno društvo, lokalne zajednice, tržište, odgojno-obrazovne ustanove, Crkva, svećenici, ekološke zajednice kao živi vjernički krugovi, obitelj, svi zajedno kroz dijalog i suradnju mogu postići iznimne rezultate.

Slijedi dio u kojem Miriam Mary Brgles, poslijedoktorandica na Odjelu za sociologiju Hrvatskoga katoličkoga sveučilišta, predstavlja projekt *CRO Laudato si'*, čiji je nositelj Hrvatsko katoličko sveučilište a pokrenut je 2019. godine. Uz prikaz znanstvenih aktivnosti projekta Brgles donosi i prikaz praktičnih aktivnosti projekta ostvarenih u dosadašnjem razdoblju, pri čemu čitatelja upozna je i s poticajima poštivanju neradne nedjelje, kao i s mnogim korisnim uputama kako štedjeti energiju za grijanje kućanstva, štedjeti vodu, izbjegavati bacati hranu, štedjeti električnu energiju, izbjegavati plastiku. Zanimljivost predstavlja i upućivanje na suradnju s nacionalnim bratstvima Franjevačkoga svjetovnog reda i Franjevačke mladeži.

U nastavku Tihana Mojsinović, doktorandica na poslijediplomskom studiju komunikologije Doktorske škole Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, predstavlja djelovanje Udruge za očuvanje planeta »I stvori Bog zemlju«. Mojsinović je ujedno i izvršna direktorica Udruge, koja je osnovana u jesen 2019. godine sa sjedištem u Zagrebu, u prostorijama župe Uznesenja BDM Remete. Glavni cilj Udruge je popularizirati encikliku *Laudato si'*, ekumenski je

usmjerena, a afirmira se kroz edukacijske tečajeve i radionice o očuvanju planeta Zemlje. Mojsinović u radu iznosi i stav Udruge da bi »na razini Hrvatske biskupske konferencije bilo od velike koristi utemeljiti koordinacijsko tijelo koje će imati ključnu ulogu u podizanju svijesti vjernika o potrebi zaštite okoliša, promjenama životnog stila te duhovnoj dimenziji našeg odnosa prema stvaranju« (227).

Već spomenuti Volodymyr Šeremeta potom predstavlja djelatnosti Ekološkog ureda Ukrajinske grkokatoličke crkve, koji svoje početke ima u 2004. godini kada je Ivano-Frankivska biskupija osnovala Ekološki centar, da bi zatim 2007. godine Biskupska konferencija Ukrajinske grkokatoličke crkve odlučila osnovati nacionalni Ekološki ured za razvoj crkvenih aktivnosti za zaštitu Božjeg stvorenja – prirode. Upoznavanje s djelatnostima te važne ukrajinske crkvene ustanove još jednom opravdava postavljeno pitanje potrebe i korisnosti takve ili slične ustanove koju bi koordinirala Hrvatska biskupska konferencija.

Dr. sc. Zlatko Milanović, osnivač i glavni urednik časopisa *Gospodarstvo i okoliš*, a i sadašnji urednik časopisa *Tehnoko*, u svojem opsežnom i informativnom tekstu bavi se pitanjem otpada, što smatra središnjim problemom zaštite okoliša. U radu problematizira pitanje gospodarenja otpadom u Republici Hrvatskoj, s posebnim osvrtom na Zagreb. Milanović iznosi i pozitivne primjere i ostvarene pomake, a dva ključna pojma

za koja smatra da o njima ovisi ostvarenje novih i željenih iskoraka jesu komunikacija i dugoročne političke mjere koje se neće dokidati ili mijenjati, na primjer, promjenama ministara.

Na kraju, ali ne i najmanje važno, Josipa Juričev-Sudac, mag. medicinske biokemije i članica Upravnog odbora Udruge »Eko Zagreb« približava svrhu i poslanje te udruge koja aktivno sudjeluje u javnim raspravama, posebice u području gospodarenja otpadom. U raspravi s naslovom »Koliko smo svjesni stvarnih opasnosti za čovjeka i prirodu?« Juričev-Sudac donosi kritički pogled na ekološku problematiku u Republici Hrvatskoj te poziva razmišljati o pitanjima kao što je važnost sudjelovanja šire javnosti u odlučivanju o pitanjima okoliša, a zatim i aktualnom pitanju radio-frekvencijskog zračenja.

U čemu je značaj knjige?

Knjiga *Laudato si'! Kako mijenjati stil života?* ulazi među one knjige koje na razini razumijevanja informacija donose više nego korisne uvide koji pomažu cjelovito gledati, u ovom slučaju, »na zaštitu čovjeka i njegova okoliša u iznimno izazovnim i teškim vremenima u koji-

ma živimo« (8). Bogatstvo knjige je u tome što promiče interdisciplinarni dijalog i osvjetljava vrijednost teološke dimenzije. Posebnost knjige očituje se i u »crkveno-civilnom doprinosu«, koji dajući prostor različitim praksama i aktivnostima potiče na uključivanje u život lokalnih civilnih i crkvenih zajednica kako bi se promicao dijalog i briga za zajednički dom. Ono što bi u svrhu ekološkog odgoja, ali i u svrhu širenja toliko potrebnog ozračja dijaloga, bilo poželjno još više poticati jest suradnja između različitih civilnih i crkvenih udruga.

Katolička crkva je tijekom povijesti razvila svoj socijalni nauk koji nudi metodologiju kako surađivati i zajednički tražiti rješenja problemima koji se tiču svih nas. Slijedom upravo te »metodologije dijaloga« (*Journeying Towards Care For Our Common Home. Five Years After Laudato Si'*, 11) knjiga *Laudato si'! Kako mijenjati stil života?* obraća se svima koji žele raditi na općem dobru i koji žele ući u dijalog o konkretnim naporima koje je potrebno poduzeti na različitim razinama kako bi se dosegnuo pravedan, održiv i cjelovit ljudski razvoj i na taj način učinkovito jamčilo očuvanje okoliša.

Silvija Migles

Krešimir ČVRLJAK, *Filozofija i teologija na Mediteranu između antike i renesanse*, Vlastita naklada, Zagreb, 2020., 789 str.

Krešimir Čvrljak, rođen u Skradinu 1946. godine, povjesničar je hrvat-

ske i europske filozofije renesanse te humanističko-renesansne baštine uop-